

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО РИБАЛЬСТВА В УКРАЇНІ ЯК ФОРМИ СПЕЦІАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ВОДНИХ БІОРЕСУРСІВ

Рагулін І.Ю.,
аспірант кафедри цивільного права
Запорізький національний університет
ORCID: 0009-0005-3218-8292

Рагулін І.Ю. Правове регулювання промислового рибальства в Україні як форми спеціального використання водних біоресурсів.

Статтю присвячено комплексному дослідженню правового регулювання промислового рибальства в Україні як різновиду спеціального використання водних біоресурсів. Розглянуто правову природу промислового рибальства, його місце в системі спеціального природокористування та значення для забезпечення продовольчої безпеки держави. Проаналізовано чинну нормативно-правову базу, що регулює здійснення промислового вилову, зокрема положення Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів», Закону України «Про тваринний світ», Водного кодексу України, а також підзаконні нормативно-правові акти, що встановлюють правила промислового рибальства, систему квотування та дозвільні процедури.

Особливу увагу приділено розмежуванню загального та спеціального використання водних біоресурсів, визначенню промислового рибальства як виду діяльності з підвищеним рівнем антропогенного навантаження, що зумовлює необхідність посиленого державного контролю. Досліджено сучасні тенденції реформування правового механізму у сфері промислового рибальства, зокрема впровадження електронних аукціонів на право здійснення промислу та функціонування Єдиної державної електронної системи управління галуззю рибного господарства (eРиба) як інструменту цифровізації галузі.

Проаналізовано основні проблеми правозастосовної практики, серед яких поширеність незаконного вилову, фрагментарність законодавства, недостатній рівень цифрового обліку та моніторингу, а також обмежене наукове забезпечення процесів квотування. Окремо розглянуто питання гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, з урахуванням екосистемного підходу, принципів сталого розвитку та вимог до безпечності харчової продукції. За результатами дослідження сформульовано напрями вдосконалення правового регулювання промислового рибальства з метою забезпечення раціонального використання водних біоресурсів та сталого розвитку рибного господарства України.

Ключові слова: промислове рибальство, водні біоресурси, землі водного фонду, використання земель, продовольча безпека, використання водних біоресурсів.

Rahulin I.Yu. Legal regulation of industrial fishing in Ukraine as a form of special use of aquatic biological resources.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal regulation of commercial fishing in Ukraine as a form of special use of aquatic biological resources. The legal nature of commercial fishing, its place within the system of special natural resource use, and its significance for ensuring national food security are examined. The current regulatory framework governing commercial fishing is analyzed, including the provisions of the Law of Ukraine “On Fisheries, Commercial Fishing and Protection of Aquatic Biological Resources”, the Law of Ukraine “On Wildlife”, the Water Code of Ukraine, as well as subordinate legal acts establishing the rules of commercial fishing, the quota system, and permit procedures.

Special attention is paid to distinguishing between general and special use of aquatic biological resources and to defining commercial fishing as an activity with an increased level of anthropogenic impact, which necessitates enhanced state regulation and control. The article explores current trends

in reforming the legal mechanism of commercial fishing, in particular the introduction of electronic auctions for granting fishing rights and the implementation of the Unified State Electronic Management System for the Fisheries Sector (eFishery) as a key instrument of digitalization.

The main problems of law enforcement practice are identified, including the prevalence of illegal fishing, fragmentation of legislation, insufficient digital accounting and monitoring mechanisms, and limited scientific support for quota allocation. Particular emphasis is placed on the harmonization of Ukrainian legislation with European Union law, taking into account the ecosystem-based approach, principles of sustainable development, and requirements for food safety. Based on the results of the study, the article formulates directions for improving the legal regulation of commercial fishing aimed at ensuring the rational use of aquatic biological resources and the sustainable development of the fisheries sector in Ukraine.

Key words: industrial fishing, aquatic bioresources, water fund lands, land use, food security, use of aquatic bioresources.

Постановка проблеми. Промислове рибальство посідає значне місце в економічній структурі України, виступаючи важливим елементом продовольчої безпеки, джерелом зайнятості населення в прибережних регіонах та споживчого ринку водних біоресурсів. Україна володіє розгалуженою мережею внутрішніх водойм і виходом до морських акваторій, що створює унікальні можливості для розвитку рибного господарства. За природно-географічним і кліматичним розмаїттям та ресурсними умовами рибогосподарський комплекс України має значний нереалізований потенціал у вирішенні проблеми продовольчої самодостатності, здорового і безпечного харчування свого населення [1, с. 16].

Сучасні глобальні виклики, зумовлені зростанням чисельності населення, обмеженістю ресурсів, змінами клімату, соціальними та політичними кризами, а також збройними конфліктами, суттєво впливають не лише на агропродовольчі системи, а й на продовольчу безпеку загалом. Крім того, воєнні дії спричинили глобальну економічну рецесію та поставили під загрозу продовольчу безпеку світу [2, с. 65]. Інтенсивний антропогенний вплив, багаторічна екологічна деградація водних екосистем, забруднення морів і річок, кліматичні зміни та поширення незаконного вилову створюють підвищений ризик виснаження рибних запасів. У таких умовах необхідність удосконалення правового регулювання промислового рибальства стає особливо актуальною. Належна правова регламентація впорядкування використання водних біоресурсів є важливим чинником забезпечення продовольчої безпеки України, адже не лише сприятиме збільшенню асортименту та виробництву української рибної продукції, задоволенню потреб населення у вітчизняній продукції рибної промисловості, а й допоможе забезпеченню раціонального використання водних біоресурсів користувачами [3, с. 139].

Промисловий лов водних біоресурсів є різновидом спеціального природокористування, що відрізняється значною інтенсивністю впливу на природне середовище та потребує підвищеного рівня правової регламентації. На відміну від загального використання, яке забезпечує задоволення побутових потреб громадян, промисловий вилов спрямований на систематичне вилучення значних обсягів біоресурсів з метою їх подальшої переробки та реалізації. Такий характер діяльності потребує не лише дозволів і квот, а й наявності комплексної нормативної системи, що поєднує екологічні, господарські та управлінські інструменти регулювання.

Стан опрацювання проблематики. У сучасній українській правовій науці проблематика промислового рибальства розглядається переважно в межах екологічного, природоресурсного, аграрного та іноді земельного права, проте системні дослідження комплексного правового механізму його регулювання залишаються обмеженими. У своїх дослідженнях увагу цій проблематиці приділяли такі науковці: О.Г. Бондар, А.П. Гетьман, Т.В. Єрмолаєва, І.В. Ігнатенко, Т.О. Коваленко, В.В. Носік, Т.К. Оверковська, А.І. Ріпенко, Д.В. Федчишин, В.В. Шеховцов, М.В. Шульга та інші.

Водночас євроінтеграційний курс України вимагає адаптації національного законодавства до стандартів Європейського Союзу, зокрема до вимог регламентів ЄС щодо контролю, моніторингу та обліку вилову. Це зумовлює необхідність оновлення підходів до управління рибними запасами та створення ефективної системи правового регулювання, здатної забезпечити баланс між економічною доцільністю та екологічною безпекою.

У цьому контексті важливим є дослідження правової природи промислового рибальства, аналіз чинної нормативно-правової бази, оцінка механізмів контролю та охорони водних біоресурсів.

сів, а також визначення напрямів удосконалення законодавства. З огляду на зазначене, метою цієї статті є комплексне дослідження правового регулювання промислового рибальства в Україні як різновиду спеціального використання водних біоресурсів, виявлення проблем нормативного забезпечення та надання пропозицій щодо підвищення ефективності галузевого правового механізму.

Метою статті є дослідження правового регулювання здійснення промислового рибальства як однієї з форм спеціального використання водних біоресурсів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання використання водних біоресурсів ґрунтується на положеннях Закону України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» [4]. Він встановлює функції держави у сфері регулювання рибальства, класифікацію видів рибного господарства, порядок надання дозволів, систему квотування та механізм охорони водних біоресурсів.

Закон також визначає, що право користування водними біоресурсами здійснюється як із вилученням, так і без вилучення їх з природного середовища, відповідно до законодавчо встановлених процедур. Законодавцем розрізняються загальне та спеціальне використання водних біоресурсів.

У межах загального використання громадяни мають право:

- безоплатно використовувати водні біоресурси для наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних, рекреаційних та оздоровчих цілей без вилучення їх із природного середовища;
- здійснювати любительське рибальство у водних об'єктах загального користування в межах установлених норм безоплатного вилову.

Таке використання не потребує спеціальних дозволів і має мінімальний екологічний вплив.

У свою чергу, спеціальне використання водних біоресурсів здійснюється у рибогосподарських водних об'єктах, внутрішніх морських водах, територіальному морі, виключній економічній зоні та на континентальному шельфі України. Його порядок визначається Кабінетом Міністрів України, а за межами юрисдикції України – міжнародними договорами та законодавством іноземних держав.

Спеціального використання водних біоресурсів відрізняється від загального користування інтенсивністю впливу на природне середовище, систематичністю вилову та необхідністю комплексної нормативної регламентації. На відміну від любительського рибальства, яке здебільшого орієнтоване на індивідуальне споживання, промисловий вилов здійснюється в значних обсягах, що потребує суворої дозвільної системи, лімітування, моніторингу та державного контролю.

Промислове рибальство в Україні є формою спеціального використання водних біоресурсів, що здійснюється на підставі спеціального дозволу, за умови дотримання встановлених лімітів та правил промислового лову. Статус спеціального природокористування обумовлений тим, що вилучення риби та інших об'єктів водної фауни відбувається не спорадично, а систематично та в промислових масштабах, що створює потенційний ризик істотного антропогенного впливу на водні екосистеми.

Важливою складовою правового механізму є норми Закону України «Про тваринний світ» [5], які закріплюють загальні засади охорони та використання тваринних ресурсів, у тому числі водних біоресурсів, та визначають їх як об'єкти права власності Українського народу.

Правове регулювання промислового рибальства є багатокомпонентною системою, що включає загальні екологічні норми, спеціальні правила водокористування, процедури дозволів, систему контролю та відповідальності. У цьому контексті важливим є врахування положень Водного кодексу України [6], який визначає правовий режим водних об'єктів і встановлює загальні підходи до управління водними ресурсами. Взаємодія цих нормативних актів створює комплексний механізм регулювання, який забезпечує правове підґрунтя для здійснення промислового рибальства.

Особливу роль відіграють Правила промислового рибальства [7]. Вони встановлюють конкретні заборони та обмеження, визначають дозволені види знарядь лову, мінімальні розміри риб, строки нерестової заборони, а також межі промислових ділянок.

Суттєве значення для забезпечення раціонального використання водних біоресурсів має система квотування. Кожного року затверджуються ліміти вилову за видами та басейнами, що базуються на наукових прогнозах та рекомендаціях профільних наукових установ. Зокрема, у 2025 році такі ліміти були затверджені для рибогосподарських водних об'єктах (їх частин) Чернігівської області та Дніпровсько-Бузької гирлової системи [8]. Лімітування є інструментом запобігання перевилу та втрати біорізноманіття. У межах загального ліміту суб'єктам господарювання роз-

поділяються квоти, які є обов'язковими для дотримання й підлягають постійному контролю з боку уповноважених органів.

У сфері спеціального використання водних біоресурсів важливе значення має дозвільна процедура, оскільки здійснення промислового рибальства або дослідного вилову можливе виключно на підставі відповідного дозволу. Саме ця складова рибного господарства останніми роками стала об'єктом найбільш масштабних реформ, пов'язаних із цифровізацією управлінських процесів. Важливим кроком у цьому напрямі стало прийняття Кабінетом Міністрів України постанови «Деякі питання здійснення спеціального використання водних біоресурсів» [9], якою запроваджено принципово нові підходи до отримання права на спеціальне використання водних біоресурсів.

Постанова передбачає запровадження аукціонної моделі надання права на здійснення промислу. Відтепер укладення договорів на право промислового рибальства здійснюється за результатами електронних аукціонів, організатором яких визначено Державне агентство меліорації та рибного господарства України. Проведення аукціонів здійснюється в системі Prozofto. Продажі, що забезпечує прозорість, відкритість та недопущення корупційних ризиків у сфері доступу до водних біоресурсів. Процедури проведення аукціону, порядок подання документів, визначення переможця та укладення договору детально регламентовані в зазначеній постанові Кабінету Міністрів.

За результатами аукціону переможець отримує право укласти договір на здійснення промислу, причому законодавство встановлює 20-денний строк для його оформлення. Договір може бути укладений в електронній формі, що узгоджується із сучасними тенденціями цифровізації державного управління.

Після укладення договору суб'єкт рибного господарства повинен отримати дозвіл на спеціальне використання водних біоресурсів, який видається безоплатно. Отримання дозволу здійснюється дистанційно, а електронний дозвіл має однакову юридичну силу з документом на паперовому носії.

Значним інституційним досягненням 2023 року стало впровадження Єдиної державної електронної системи управління галузю рибного господарства (eРиба). Вона покликана забезпечити комплексну цифрову трансформацію галузі та створити сучасну екосистему електронних послуг у сфері рибальства. На сьогодні в e-системі доступний такий цифровий інструмент як декларування права на промислове рибальство, яке суб'єкти можуть подавати щорічно до 1 листопада в межах експериментального проєкту. Система також передбачає можливість електронного декларування права на дослідний вилов, а також подання заяв на отримання дозволу на спеціальне використання водних біоресурсів у рибогосподарських водних об'єктах.

Запроваджені зміни свідчать про поступовий перехід до модерної цифрової моделі управління водними біоресурсами, що спрямована на підвищення прозорості, ефективності та відкритості рибного господарства України.

Однак, необхідно наголосити, що на практиці правове регулювання промислового рибальства стикається з низкою системних проблем. По-перше, ефективність державного контролю у сфері охорони та використання водних біоресурсів залишається недостатньою. Поширеність незаконного вилову риби, включаючи використання заборонених знарядь лову, значно перевищує офіційно задекларовані обсяги вилову. По-друге, відсутність сучасних цифрових інструментів обліку та моніторингу створює можливості для ухилення від звітності та тінізації рибної галузі. Лише частково впроваджені електронні журнали промислу, системи геолокаційного моніторингу суден та автоматизовані бази даних не забезпечують достатнього рівня прозорості. По-третє, наявність колізій та фрагментарність нормативно-правової бази ускладнюють практичне застосування законодавства. Різні акти, що регулюють промислове рибальство, містять різні підходи до класифікації біоресурсів, визначення повноважень органів влади та процедур контролю. Зазначене призводить також до відсутності єдиного трактування чинного законодавства з боку судової влади. Наслідком цього є негативний вплив на діяльність суб'єктів рибного господарства з боку державних органів, органів місцевого самоврядування та органів прокуратури [10, с. 133].

Як слушно наголошується в науковій літературі, наявність практичних проблем галузі є наслідком неналежного правового регулювання та дефектів чинних нормативно-правових актів сфери рибальства та рибництва, адже фактично галузь не мала системної державної керованості протягом багатьох років [11, с. 194]. Крім того, дослідники стану особливостей функціонування

рибогосподарського комплексу України, приходять до висновків, що для ефективного розв'язання проблем рибопродуктового підкомплексу необхідно забезпечити структурні, функціональні, енергетичні, сировинні та інвестиційні зміни [12, с. 15].

Євроінтеграційні процеси актуалізують питання гармонізації українського законодавства з правом ЄС. Правове регулювання цієї сфери в Європейському Союзі ґрунтується на принципі екосистемного підходу, суворій системі контролю, запровадженні електронних журналів обліку, а також чіткому розподілі квот та механізмах простежуваності продукції. Перехід аграрного сектору України на екологічно безпечний рівень розвитку є одним із ключових стратегічних завдань державної політики, спрямованої на забезпечення населення безпечними та якісними харчовими продуктами [13, с. 331]. У цьому контексті промислове рибальство повинно рухатися в одному напрямку з аграрним сектором, оскільки рибна продукція є складовою продовольчої безпеки держави, а умови сталого управління ресурсами водних екосистем відповідають загальним європейським стандартам ведення сільського господарства та харчової політики. Синхронізація розвитку цих сфер сприятиме комплексному впровадженню екосистемного підходу та гармонізації законодавства з правом ЄС.

Висновок. Проведене дослідження підтверджує, що промислове рибальство в Україні виступає важливим видом спеціального використання водних біоресурсів, який має стратегічне значення для економіки та продовольчої безпеки держави, водночас створюючи суттєве навантаження на водні екосистеми. Чинне законодавство формує базовий правовий механізм регулювання, що містить норми щодо дозволів, лімітів, правил лову, контролю та відповідальності. Однак наявні проблеми (тінізація галузі, недостатній державний контроль, фрагментарність правового регулювання та обмеженість наукового забезпечення) свідчать про потребу подальшого реформування.

Необхідними напрямками удосконалення законодавства є:

- підвищення ефективності державного контролю, включаючи впровадження сучасних технологій моніторингу;
- посилення відповідальності за порушення правил промислового рибальства;
- гармонізація українського законодавства з правом ЄС;
- забезпечення стабільного фінансування наукових досліджень стану водних біоресурсів;
- розвиток цифрових інструментів обліку та прозорої системи розподілу квот;
- оновлення та систематизація нормативно-правової бази.

Удосконалення правового регулювання промислового рибальства є необхідною умовою сталого розвитку рибного господарства, збереження біорізноманіття та виконання Україною своїх міжнародних екологічних зобов'язань. Формування ефективної правової моделі, здатної поєднати економічні потреби та екологічні вимоги, має бути ключовим завданням державної політики у сфері використання водних біоресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Лук'яненко О.Д. Розвиток рибальства в секторальній структурі економіки ЄС: автореф. дис. ... канд. економ. наук: 08.00.02. Донецький нац. ун-т імені Василя Стуса. Вінниця, 2021. 20 с.
2. Ігнатенко І.В., Кречик А.С., Пелепелиця К.О. Продовольча безпека: правові проблеми та шляхи їх вирішення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. № 82. Ч. 2. С. 64–70. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/04/82-part-2.pdf>.
3. Федчишин Д.В., Ігнатенко І.В. Органічне виробництво продукції аквакультури в Україні: особливості та перспективи. *Право і суспільство*. 2021. № 6. С. 138–145. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/6_2021/20.pdf.
4. Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08.07.2011 р. № 3677-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3677-17/ed20230701#Text>.
5. Закон України «Про тваринний світ» від 13.12.2001 р. № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>.
6. Водний кодекс України від 06.02.1995 р. № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

7. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження Правил промислового рибальства у внутрішніх рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах)» від 10.04.2023. № 785. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0665-23#Text>.
8. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження лімітів спеціального використання водних біоресурсів загальнодержавного значення у рибогосподарських водних об'єктах (їх частинах) (крім Азовського та Чорного морів із затоками, причорноморських лиманів, річки Дунай, пониззя річки Дністер (з озерами, рукавом Турунчук) та Дністровського лиману) для здійснення промислового рибальства та дослідного вилову на 2025 рік» від 31.10.2024 р. № 4039. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1663-24#n13>.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання здійснення спеціального використання водних біоресурсів» від 22.12.2023 р. № 1347. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1347-2023-%D0%BF#Text>.
10. Федчишин Д.В. Практичні правові проблеми використання водних біоресурсів в галузі рибного господарства. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 128–134. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/2_2022/20.pdf.
11. Ріпенко А.І., Настіна О.І. Проблеми нормативно-правового забезпечення рибальства та рибництва в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 191–196. URL: http://lsej.org.ua/9_2022/46.pdf.
12. Величко О.В. Стан та особливості функціонування рибогосподарського підкомплексу. *Вісник Хмельницького Національного аграрного університету*. 2011. № 2. С. 12-16.
13. Fedchyshyn D., Ignatenko I., Bondar O., Leiba L. Organic production in the context of ensuring food security of Ukraine. *Revista de Ciências Agroveterinárias*. 2024. 23 (2). P. 320-333. URL: <https://periodicos.udesc.br/index.php/agroveterinaria/article/view/25025>.